Norsk etnologisk gransking

Bygdøy januar 1947

Emne nr. 3.

Brynet

Det er viktig å få vite om det er foregått noen forandring med bruket av brynet i manns minne, eller om det er noen tradisjon om en slik forandring. Vi ønsker å vite hvordan det var i den eldste tid en kan berette om og hvordan nye metoder og redskaper til å slipe og bryne med kom til bygda og når de ble tatt i bruk.
Det er ønskelig å få riss eller foto av redskaper, dessuten navn på redskapet og i tilfelle deler av det. Disse navn bør skrives i dialekt form, så nær opp til talemålet som råd er. En bør sette til det grammatiske kjønnet på ordene (merket ein, eit, eit) i parentes etter hvert ord.

1. Hva er det vanlige ord for bryne og for å bryne i bygda?
Er ordet hein alminnelig for bryne eller er det muligens navn for en særskilt slags bryner?

2. Brukes nå mest bryner av kunststein eller naturstein?
Finnes naturlig brynestein i bygda eller får en den annetsteds fra?
Hvor kom den fra i eldre tid (f. eks. Isbor (Eidsborg) i Telemark)?
Hvis den fantes i bygda, hentet en seg stein til bryne selv, eller var det noen som skaffet seg inntekter av å selge bryner?
Hvordan foregikk dette?

3. Er det slik at alle redskaper først blir slipt på en rund slipestein og etterpå kvesset med bryne, eller finnes det redskaper som bare blir kvesset med bryne, f. eks. høveltenner, barberkniver, finere treskjærerkniver osv.?

4. Husker folk eller blir det fortalt om tid da en ikke slipte ljåen, men tynnet ut eggen med en hammer?
Ble sigd og skyru behandlet på samme måte?
Kan det fastslås når skikken med å slipe ljåer kom til bygda, og hva som var den egentlige forskjell mellom slipeljåer og de eldre tynsleljåer?
Hvordan ble tynningen utført? Hadde man en særskilt ambolt til det (dragslested) og hva kalte en den?
Hvem utførte tynningen av ljåen, og når og hvor ble det gjort?

5. Fantes det på gårdene en litt større stein (ikke rund) som lå stille og som en slipte på ved å føre redskapet fram og tilbake på den?
Hva kaltes den (f. eks. senda, sennestein), og hva kaltes framgangsmåten?
Brukes steinen ennå eller finnes det redskaper som blir slipt på en mindre liggende stein, f. eks. høveltenner?
Er det i siste tilfelle bare fagsnekkeren som bruker den, eller blir den også brukt på gården?
Brukte en å ta slipesteinen med seg utover teigene etter hvert en slo, eller sto den alltid hjemme ved huset?
Vet en i tilfelle hvor gammel skikken er?

6. Hvor lenge bruker en ljåen før en sliper den på slipestein? Søkte en helst å greie seg uten slipestein til ljåen?

7. Har en forskjellige bryner til ljåen som enten brukes alene, eller det ene etter det andre, f. eks. av stein, hardt tre, eller av tre som er påklint tjære og sand eller annet? Hvordan er det laget, og hvordan blir det brukt? Lages bryner av tre når en bruker dem ute på marken eller har en dem med hjemmefra? Av hva slags tre blir de laget? Har trebryner andre navn (f. eks. brynestikka) enn bryner av stein?

8. Lar folk ljåen sitte på orvet når de sliper eller tar de den av? Er det siste avhengig av festegreiene? Hvis de tar den av, vil vi gjerne vite om de holder eggen mot seg eller fra seg når de sliper?

9. Hvordan holdes ljåen når de bryner den? Er det forskjell på fremgangsmåten med stuttorv og langorv?

10. Hva heter koppen brynet blir båret i (f. eks. brynehus, -butt, -bott, -kop, -holk, -slunka, -slonka, skålp, -kulp, -stokk, -strump, -strunk, - kotedolk)? Hvordan og hva er den laget av (f. eks. tre, jern, blikk, lær)?

11. Har en båret brynet i et okse- eller kuhorn? Hvordan er hornet laget til?

12. Hvordan fester en hornet eller koppen på seg? Henger den foran eller bak, midt foran eller til siden?

13. Fukter en bryner både av naturstein og kunststein? Bruker en vatn eller olje på bryner, olje og sand eller tjære på trebryner?

14. Har en et særskilt ord for melet som framkommer ved bryning (f. eks. brynekvat, heinor, heinsvarta, heinsvorta gru, gro)?

15. Blir brynesvarte brukt som middel mot ringorm? Hvordan blir den anvendt (blir den blandet med noe), og hva navn (f. eks. sev) har den som middel mot ringorm?

16. Blir brynesvarte brukt mot andre sykdommer f. eks. mot hald eller styng?

17. Er overleveringen kjent at brynesteinen blir bedre ved å ligge enten 1) i maurtue eller 2) i jorden?

18. Finnes det noen fortelling om at brynet taler? F. eks. ”På Hause hørde dei kor Hausnes-bryni tala, alt etter slåttefolket var te. Eitt bryne sa: ”Hogg ao topp’an!” Fyrst det hadde tagna, sette eitt anna i: ”Stu å stakje!” Som kom kvinnfolkbryni, dei ralla og rødde, dei og. ”Eg gre’ve da eg vinn’ e!” Det fjorde brynet tok det med ro: ”Eg pikka dar eg stæn’de!” (halldor O. Opedal, Makter og menneske IV, 110).

19. Sa en noe når en spyttet på brynet?

20. Er det kjent noen ramser eller viser en sier fram under kvessingen? F. eks. fra Voss (ved Nils Lid): Eg fekk so stor ei sorg i mine unge daga,/eg skulde slaa ein teig i Nereliahaga./Men kur eg sputta kvatt å grein/sto flisæ lika bein.